

СТИЛИЗАЦИЯ НА УСТНА КОМУНИКАЦИЯ В БЪЛГАРСКИ ХУДОЖЕСТВЕНИ ТЕКСТОВЕ

Мария Илиева

(Велико Търново, България)

В статията се интерпретират проблемите за стилизацията на устна комуникация в художествения текст, като наблюденията върху съвременни български автори са с цел да се установят предпочитаните средства за стилизация. Наблюдават се преди всичко особеностите на пряката и вътрешната реч с оглед на това, че в тези специфични речеви форми се преодолява границата между устно и писмено общуване.

Ключови думи: стилизация, устна реч, писмена реч.

Спецификата на художественото изображение често поставя пред авторите необходимостта от създаване на специфичен контекст, който да уплътни „живота“ на героите и да позволи да бъдат разгърнати художествените образи. Един от възможните начини за създаване на такъв контекст е стилизацията. Стилизацията е процес на „съзнателно наподобяване стила на определен автор, лит. направление, епоха или социална среда, за да бъдат породени асоциации от друг тип у читателя било чрез архаизиране на езика, било чрез насищането му с изрази от народната разговорна или от някоя специализирана лексика” (Богданов 1993:363). При този процес се използват черти от различни функционални формации или други езикови структурни подсистеми, които могат да се реализират с различна интензивност. В зависимост от това според Ева Козловска стилизацията може да бъде цялостна (когато стилизиращите средства се употребяват с висока честота, и то във всички тематични части на произведението, при всички типове изказвания – и в нарацията, и в монолога, и в диалога и др., и на всички структурни нива); частична (когато се ползват само част от характеристиките на цялостната стилизация при сравнително висока честота на употреба на стилизиращите средства) и фрагментарна (когато стилизиращи средства се употребяват рядко и те задоволяват само едно от условията, описани при цялостната стилизация) (Козловска 2003:111).

Стилизацията трябва да се различава от епигонството, където подражанието е пасивно следване и продължаване на остарели художествени или мисловни концепции, на конвенционални решения, които принадлежат към миналото (Курковска, Скорупка 1959:322, цит. по Козловска 2003:111). Стилизацията е активен, осъзнат, обмислен авторски процес на изграждане на текста при имитиране на специфичните за определен тип текст езикови норми.

Стилизацията е до голяма степен и техника, която обаче в българския език се основава върху интуитивния усет на автора за стилистичната ограниченост или натовареност на езиковите средства, тъй като няма достатъчно проучвания на този процес. Следователно наблюдаването на стилизиращите средства може да доведе до изводи за най-типичните езикови средства за една или друга формация, която е обект на наблюдение. С оглед на казаното това изследване си поставя за цел да проследи как българските автори стилизират специфичните черти на устната реч, как допълват ситуационния контекст, в който тя протича; кои особености на устната реч са предпочитани от съвременните писатели. Наблюденията са върху творчеството на двама съвременни прозаисти Алек Попов и Емил Андреев – достатъчно актуални и достатъчно признати, за да могат да служат като основа за изводи.

Различието между устна и писмена реч много често се смесват с различието между разговорната реч и останалите стилове, както и с композиционни фактори като прекъснат/ непрекъснат характер на речта. Затова от особена важност е да се отделят специфичните черти на устната форма на речта. В полската и чешката стилистична литература отдавна се говори за писмен и устен **стил, език** (напр. Jana Hoffmanová, Pozice “stylu mluveného” a “stylu psaného” v klasifikaci stylů (Стилистика 2011: 67); T. Skubalanka. Zalozenia analizu stylisticzej; Franciszek Niekula. Język ustny a język pisany – Wspolczesny język polski. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2001, 99–114 (pod red. Jerzego Bartminkiego). В българската лингвистична литература обаче таква описания липсва¹.

¹ Трябва да кажа, че след проведената във Велико Търново международна конференция „Проблеми на устната комуникация“, докладите от която са публикувани в този сборник, може би съвсем научнообосновано ще се разделят функционалните специфики от формалните, защото няколко доклада си поставят именно такава задача.

В очакване на научнообосновани описания на българската устна комуникация опора на наблюденията тук ще бъдат теоретичните решения на Димитринка Никлева и на Франтишек Ниекула. Димитринка Никлева в интернет публикацията си *Прилики и разлики между устната и писмената форма на испанския език* (<http://liternet.bg/publish25/d-nikleva/priliki.htm#1>) систематизира различията между устна и писмена реч по следния начин:

Устна форма	Писмена форма
Слухов канал (фонетични реализации)	Визуален канал (графични реализации)
Рецепторът възприема последователно знаците	Рецепторът възприема едновременно знаците; това предполага различни за всеки канал стратегии за разбиране
Мигновена комуникация (<i>verba volant</i>); звуковете се възприемат само за краткото време, в което са във въздушния канал	Трайна комуникация (<i>scripta manent</i>); буквите се запазват на твърда основа и престояват във времето; писменият канал придобива социалното значение на свидетел и регистър на фактите
Прозодични елементи	-
Взаимодействие (взаимоотношения) Докато говори, говорещият вижда реакцията на слушателя и може да променя речта си съгласно тази реакция	Няма взаимодействие при писмената форма на езика Пишещият не познава реакцията на читателя
Предходна (що се отнася до овладяването)	Следходна
По-голяма употреба (на устната реч)	По-малка употреба (на писмената форма)
По-голяма употреба на невербални кодове	По-малка употреба на невербални кодове
Паралингвистични елементи	-
Спонтанна	Планирана
Комуникативна близост	Комуникативна дистанция
Динамична	Статична
Неофициална	Официална
Диалогична	Монологична
Липса на възможност за изтриване Говорещият може да промени, но не може да изтрие казаното	Възможност за корекция

Прекъсвания	-
Припокривания	-
По-голямо многословие	По-малко многословие
Благоприятства междуличностните отношения	Благоприятства самостоятелните дейности като четене и писане
Контекстуализация	Деконтекстуализация
Реална лингвистична дейност	Металингвистична дейност
По-малко консервативна	По-консервативна
По-малко двойствена	По-двойствена
По-голяма употреба на паразитни думи и звукоподражания	По-малка употреба на паразитни думи и звукоподражания
По-висока честотност на устойчиви словосъчетания и поговорки	По-ниска честотност на устойчиви словосъчетания и поговорки

Както се вижда от това систематизиране, част от факторите могат да бъдат оспорени като специфични за устната реализация, тъй като са свързани повече с разговорното като функционален маркер – например неофициалност (този фактор не е характерен за устната публична реч), употреба на звукоподражания (този фактор не е характерен за официалната устна реч), диалогичност (този фактор е характерен по дефиниция и за публицистичния жанр интервю, който може да се реализира и в писмена форма) и др.

По-непротиворечив е Фр. Ниекула, който изтъква като основни отлики на устната реч непосредствения контакт между комуникантите; факта, че продуцирането и възприемането на текста са интегрален акт, тъй като се реализира единство по място и време; участието на кинетичните, проксематичните и ситуативните знакове в общуването – жестове, мимики, заемане на различна дистанция спрямо събеседника, т.е. отчита силно влияние на невербалния компонент в общуването и във формирането на сложния комуникат. Той също отчита диалогичната форма на речта като фактор, който влияе върху оформянето на устния текст, но подчертава, че това не е единствената форма на речта при устна комуникация (Ниекула 2003: 102–103).

Изброените в изследванията фактори са много и не всеки от се поддава на стилизация. Затова тук ще се спра само на неоспо-

римите, тъй като разграничаването на устна от писмена реч не влиза в целите на това изследване.

Очевидните и неоспорими разлики между писмената и устната реч са субстанциални – т.е. в материалния носител – звук или графика. Оттук следват и основните лингвистични различия, които определят устната реч като силно зависима от фонетичните обстоятелства – паузи, интонация, логически ударения и др. Проблемът е как тези фонетични променливи да се представят в художествения текст (писмен) с цел да се стилизира устна реч. Освен в диалозите, където устната реч присъства по дефиниция, обект на наблюдение е също и в авторовата реч от близкия контекст, но и специфичната за художествения стил вътрешна реч. Примерите с вътрешна реч се причисляват към устната реализация, тъй като образът, който се изгражда, е звук, а не разчита на визуалния канал.

Предвид изброените обстоятелства най-голяма важност за стилизацията придобива участието на фонетичното равнище във формирането на речевата структура на текста. Тъй като звученето е елемент на устната реч, авторите доста често прибегват до стилизацията именно посредством маркирането на фонетични отклонения или дори на фонетични норми, напр.:

- Замъгляване, паузи в текста:
– *Какъв бе тоя... глас (ЕА)*
– *Аз ... рисувах тук през нощта (ЕА)*

Прави впечатление фактът, че при стилизирането не се използват книжовно възприетите фонетични отклонения в ниския изговорен стил – книжовно възприети редуции, изпадания на *т* и *д*, сливания и др. (вж. Въртов 1995:165). Очевидно стилизацията върви по посока да се употребява най-дистантно разположеното по скалата висок – нисък стил фонетично средство. Нещо повече – ако авторът представи в писмения вариант такива отклонения – пак повтарям – допустими в устното книжовно произношение, те ще бъдат знак за ниската образovanост на героя.

- Създаване на впечатление за оформен интонационен контур чрез ползване на пунктуационното оформяне на писмената реч:

Това не е истинска демокрация! (АП)

Е, мастър, рано е още! – привидно възнегодува Чавдар... (ЕА)

Изобщо решаването на проблема за интонационното представяне чрез пунктуационни средства предстои, защото чрез условните знаци на пунктуацията трябва да се предаде един богат на нюанси устен текст, в който интонацията играе решаваща роля за разчитане на интенциите на участника в общуването. Освен това в устната реч интонацията доста често е придружена с паралингвистични невербални средства, които също модифицират смисъла. Затова и при писменото предаване на устна реч в неофициалното интернет общуване се използват иконични знаци или комбинация от пунктуационни знаци също с иконично съдържание – за да се снесе многозначността на класическия пунктуационен знак. Все още в художествените текстове обаче тази много повече позволяваща адекватно декодиране система от обозначения – емотиконите, не е навлязла. Което изисква лексикална компенсация. За да може да се предаде достоверен и адекватно възприеман фонетичен контекст, доста често се налага включването на характеризиращи глаголи и наречия, които да допълнят звуковия образ.

– *Ами, аз такава... – заекна Коста.* (АП)

– *И как е попаднал тук... този човек от Провадия? – гнусливо се осведоми онзи.* (АП)

Ето как тези думи уплътняват звуковия образ, който се създава в романа „Мисия Лондон“. Всички си спомняме за системата за автоконтрол, която упражнява новоназначеният посланик в Лондон Варадин Димитров – цифровата терапия, употребявайки за успокоение броене на числата от 100 до едно. За да изрази тази неподдаваща се на емоции редица числа съответното емоционално състояние, ето какви описания на интонацията използва Алек Попов:

Преди да прекрачи прага, се закова в антрето и пискливо изкрещя:

– 93!

След това:

Без да я погледне, той изсъска през зъби:

– 74!

После:

– 55 – *каза той.*

И накрая:

Тогава най-неочавано прошепна:

– Едно.

И се усмихна облекчено. (АП)

Асиметрията между пунктуационното оформление и интонационната скала налага изравняването при предаването на прагматичната информация да стане чрез лексикални средства в авторовата реч.

– *Окей! Окей!* – каза Катя и *подхвърли отмъстително:* – *Тогава поне отваряй прозорците...* (АП)

Тези лексикални средства, които можем да наречем в художествения текст „паралингвистични“ глаголи и наречия, изравняват несъответствията, като преодоляват дефинираните различия между устна и писмена реч, и придават на речта спецификите на устна реч².

• Следващото фонетично средство, което се използва при стилизацията на устна реч, са удължаванията. Те се предават сравнително лесно чрез повторения от букви, имитиращи континуитет.

– *Нoooорке!* – повтори той – *Ела веднага!* (АП)

– *Чтоooo?* – повиши тон *Батъката.* (АП)

– *Каквоooo!?* – зинах ужасено. – *Нали услугата струваше само \$50!* (АП)

Този континуитет обаче е художествено осмислен и уточнен като функция – в първия пример поради повторението, във втория поради гняв, в третия – поради ужас³.

При проведените наблюдения прави впечатление фактът, че лексикалното равнище не е много активно при стилизирането на устна комуникация. То се използва повече за стилизация на определена функционална разновидност или даже на диалектна реч, но трудно може да бъде аргументирано твърдение, че устната реч се различава от писмената в лексикален план.

² Невербалната комуникация в литературата подробно е анализирана от А. Ефтимова (Ефтимова 2011:71–88).

³ Живка Колева-Златева коментира, че „удължаването на гласните или на съгласните в речта на много езици служи съответно за изразяване на доброжелателно или недоброжелателно отношение към събеседника“ (Колева-Златева 2011: 19), т.е. на емоция. В наблюдаваните материали обаче не открихме достатъчно примери, за да коментираме по-задълбочено в тази посока.

Почти същото е положението с морфологичното равнище, макар че тук се наблюдават повече факти.

• Употреба на междуметия: и звукоподражателни, и емоционални:

– *Тък-тък!* – избърбори весело малкият. (АП)

– *Ола-ла!* – провикна се той с цяло гърло. – *Ла-ла-лаааа!* (АП)

– *Ще ви кажа под секрет: не всичко беше толкова зле, ха-ха!* (АП)

– *О, още като дете.* (ЕА)

– *О, с удоволствие ще си взема душ.* (ЕА)

– *Ей така, хоп, хоп* – Чавдар показваше с ръце – и то падна на земята. (ЕА)

Междуметията са средства на устната реч, защото изразяват емоция спонтанно, неперифрастично, което по принцип е различие между устната и писмената реч. И защото и в официалната устна реч могат да се срещнат като израз на някакво чувство или настроение. Разбира се, при официалното устно общуване не може да се използва целият междуметен инвентар.

Сред морфологичните средства за маркиране на устна реч може да бъде отбелязано наречието *сега*, което като деиктична дума маркира единството по време между двамата комуниканти:

– *Сега, за настаняването* – започна Ангел. (ЕА)

Доказателство за факта, че наречието е ангажирано почти изключително с устната реч, е статистиката, която показва, че в писмения делови текст то не се употребява (в корпус от 150 000 единици няма нито една употреба на *сега*), в научния текст е в много рядка употреба, и то преди всичко в литературоведската есеистика (75 регистрирани позиции в корпус със същия обем), сходна е ситуацията и в публицистиката (71 регистрирани позиции, като при това в корпуса има и някои устни изказвания) (Илиева 2005).

• Частици:

Ами... Да се върнем при човечето. (ЕА)

Е, аз ще тръгвам. (ЕА)

Я виж това момиче. (ЕА)

Абе какъв хотел! (ЕА)

Ето! (ЕА)

Й. Тишева категорично причислява частицата *ами* към маркерите, сигнализиращи устна комуникация (Тишева 2011).

На синтактично равнище:

• Често срещано средство за стилизиране на устна реч са повторенията. Тяхното участие се свързва с факта, че устната реч е реална лингвистична дейност, която протича в линейна последователност и съответно редактирането на израза става в линейна последователност в рамките на наблюдавания отрязък от текста. Повторенията, както и редакционната замяна на синоними в потока на речта, може да се приемат като силно маркирано средство, а следователно и обикнато от авторите:

– *Сега, сега!* (АП)

– *Ами, аз такова... – заекна Коста. – Аз съм готвачът.* (АП)

Няма демокрация в Англия. Това не е истинска демокрация! (АП)

Поради участието на интонационния контур и на съпътстващия го паралингвистичен контекст при рецепцията на информацията, изреченията са с доста по-свободен словоред от изреченията в писмената реч.

– *Марица си е най-добре. По нощница може да идва и да реставрира* (ЕА)

• Непълни изречения:

– *Такъв си е, но е много умен. Можеше да направи кариера като историк... Е, поздравете го.* (ЕА)

– *Със страстта, разбира се!* (ЕА)

– *Страх ме е!*

– *И мене.* (ЕА)

Смисълът на такива изречения се разкрива в близкия контекст. Но има и изречения, имитиращи прекъсвания, които Никлева посочва като специфика на устната комуникация, напр.:

– *Ако знаехме, че идвате днес... – поде готвачът.*

– *Промених плановете си – прекъсна го другият.* (АП)

– *Щом не искаш, аз няма да ...* (ЕА)

– *Ще отида да повикам и другите ... – само това успя да каже.* (ЕА)

Тук отново липсата на интонация и недостатъчната еднозначност на пунктуационния знак многоточие се компенсират лексикално – чрез глаголите *подема*, *успя да каже*.

- Поздрави, етикетни формули:

Добър ден! (ЕА)

Виктор Марков, приятно ми е! (ЕА)

Елен, моля те, послушай ме. (ЕА)

- Утвърдителни и отрицателни думи изречения:

Да бе, да! (ЕА)

Аха! (ЕА)

Така ли? Не. (ЕА)

Добре, добре! (ЕА)

Глупости! (ЕА)

• Струва ми се, че в основните различия между устната и писмената реч може да бъде включена дължината на изреченията – в устната реч те са по-къси. Причината е във факта, че се разчита на слуховия канал за връзка, който може да запази по-малко информация в „клип борда“. Това наблюдение се поддържа от наблюденията при преминаването на героите към вътрешна реч – дължината на изреченията намалява:

– *Погледът му се плъзна по лицата на служителите, но срещна единствено наведени очи. Добър знак. Добре го даваше. Виновният служител е добър служител. Кой го бе казал?... (АП)*

– *Може би единственото спасение бе да насипе отрова по всички къошета на мозъка си. Но имаше риск да умори водещата мисъл. Коя беше тя? Изглеждаха поразително еднакви. Коя да избере?... (АП)*

В резултат на наблюденията тук можем да направим следните изводи:

1. При стилизирането на устната реч най-активно използваните езикови средства са тези от фонетичното и от синтактичното равнище.

2. Наблюденията върху езика на художествената литература могат да бъдат използвани, за да се дефинират различията между устна и писмена реч, доколкото по самата си специфика художественото изображение преодолява границите между двете форми на речта и използва съвместно, линейно образци както от писмената, така и от устната реч.

БИБЛИОГРАФИЯ

АП: Попов, Алек. Мисия Лондон. *liternet.bg/publish/alekpopov/london1.htm*

Богданов 1993: Богданов, Иван. Енциклопедичен речник на литературните термини. София: Петър Берон, 1995.

Вътов 1995: Вътов, Върбан. Фонетика и лексикология на българския език. Велико Търново:Абагар, 1995.

ЕА: Андреев, Емил. Стъклената река. София: Изток-Запад, 2004.

Ефтимова 2011: Ефтимова, А. Невербалната комуникация: медии и медиатори. София: Сиела, 2011.

Илиева 2005: Илиева, Мария. Количествен анализ на местоименната употреба в стиловете на българския език. Варна: Славена, 2005

Козловска 2003: Kozłowska, Ewa. Stylizacja. Intertekstualność – B: Bańkowska, Edyta и др. Praktyczna stylistyka nie tylko dla polonistów. Warszawa: Książka i Wiedza, 2003, 108–118.

Колева-Златева 2011: Колева-Златева, Живка. Теоретични ракурси в етимологията. В. Търново: Фабер, 2011.

Стилистика 2011: Stylistyka. Integracja w stylistyce – Integration in Stylistics. XX. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, 2011.

Тишева 2011: Тишева, Йовка. За разговорните маркери и устната комуникация. Доклад на Деветата международна конференция „Проблеми на устната комуникация“, В. Търново, октомври 2011 (публикува се в сборника).

STYLIZATION OF THE ORAL COMMUNICATION IN BULGARIAN LITERARY TEXTS

Mariya Ilieva

(Veliko Tarnovo, Bulgaria)

In the present paper the problems of the stylization of the oral communication in a literary text are interpreted. The observations upon the works of modern Bulgarian authors aim at determining the preferable means of stylization. In the first place the characteristics of the direct and inner speech are studied to this end, that the boundary between oral and written communication is overcome in these speech forms.

Key words: stylization, oral language, written language.